

10. Şecere-i Terakime’de +{DIn} Durum Biçim Birimini Yükleyen Eylemler ve Anlamsal Roller¹

Gamze KARGI İNCE²

APA: Kargı İnce, G. (2024). Şecere-i Terakime’de +{DIn} Durum Biçim Birimini Yükleyen Eylemler ve Anlamsal Roller. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö14), 172-194. DOI: 10.29000/rumelide.1454372.

Öz

Bağımlı biçim birimlerden bir ad işletimi olan +{DIn} durum biçim birimi için geleneksel dil bilgisinde ayrılma, çıkma, uzaklaşma, ablatif, kimden hâli terimleri de kullanılmaktadır. Bu biçim birim Tümce içinde sadece söz dizimsel değil, anlamsal ilişkiler de kurar. Bu çalışmada, +{DIn} durum biçim biriminin eylem ile ad arasında kurduğu morfosentaktik bağ üzerinde durulmuştur. Üyelerine +{DIn} durum biçim birimi yükleyen eylemler ve üyelerin mantıksal yapıda yükledikleri anlamsal roller tespit edilmeye çalışılmıştır. Üye yapısı (argument structure), durum dil bilgisi (case grammar) ve anlamsal roller (semantics roles), Yönetim Kuramı (Government Theory) gibi dil bilimsel yaklaşımlardan faydalanılmıştır. Üyelerine +{DIn} durum biçim birimi yükleyen 58 eylem tespit edilmiştir. Tespit edilen eylemler, Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terakime adlı eseri taranarak elde edilmiştir. Eserde +{DIn} durum biçim birimini yüklenen üyeler 8 farklı anlamsal rol yüklenmiştir. Bu roller sayısal olarak çoktan aza doğru kaynak (33), sebep (18), güzergâh (9), süre (7), materyal (3), karşılaştırma (4) araç (1), söyleyen (1) biçiminde sıralanabilir. Eylemlerin üyelerine en fazla yüklediği anlamsal rol kaynak rolüdür. Ayrıca eylemleri +{DIn} durum biçim birimini yükledikleri üyelerine birden fazla anlamsal rol yüklemişlerdir. Sadece yüzey yapıdan hareketle gerçekleştirilen söz dizimi çalışmalarında kimi dilsel yapılar açıklığa kavuşturulamamaktadır. Oysa bu yapıların mantıksal yapıdan da yararlanılarak yapılan çalışmalarla çözümlenebileceği düşüncesindeyiz. Bu tür çalışmaların dil öğretiminde tümce ve eylem öbeklerinin hızlı ve kolay öğretilmesini sağlayacağı kanısındayız.

Anahtar Kelimeler: +{DIn} Durum Biçim birimi, Söz dizimi, Anlamsal Roller, Şecere-i Terakime, Çağatay Türkçesi

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %24

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 15.01.2024-**Kabul Tarihi:** 20.03.2024-**Yayın Tarihi:** 21.03.2024; **DOI:** 10.29000/rumelide.1454372

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Tarafli Körlme

² Öğr. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Lecturer. Dr., Çanakkale 18 Mart University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature (Çanakkale, Türkiye), gamzekar13@hotmail.com, **ORCID ID:** 0000-0001-9652-0921, **ROR ID:** https://ror.org/05rsv8p09, **ISNI:** 0000 0001 0680 7807, **Crossreff Funder ID:** 100009055

Verbs Predicating the Case Morpheme +{DIn} in Şecere-i Terakime and Their Semantic Roles³

Abstract

The +{DIn} case morpheme is a noun operation from dependent morphemes. Terms such as ablative are also used in traditional grammar for the case morpheme +{DIn}. This morpheme establishes not only syntactic but also semantic relationships within the sentence. In this study, the morphosyntactic bond established by the case morpheme +{DIn} between the verb and the noun is emphasized. Verbs predicating +{DIn} case morpheme to the the argument and the semantic roles of these argument in the deep structure were determined. Linguistic approaches such as argument structure, case grammar, semantic roles and goverment theory have been used. 58 verbs were identified that rol assignment with the case morpheme +{DIn} The detected verbs were obtained by scanning the work of Ebu'l-Gazi Bahadır Khan titled Şecere-i Terakime. The arguments who are assigned the case morpheme +{DIn} in the work are assigned 8 different semantic roles. These roles can be ranked numerically from most to least as Source (33), reason (18), path (9), temporal (7), material (3), comparison (4), instrument (1), sayer (1). Verbs assign the most source semantic role to their arguments. Also, al-, al-, ayt-, bil-, bol-, çık-, kaç-, kayt-, kel-, ket-, kıl-, öl- ve öt- verbs have assigned more than one semantic role to their arguments. Some linguistic structures cannot be explained in syntax studies based only on surface structure. However, we think that these structures can be analyzed by studies using deep structure. We believe that such studies will enable fast and easy teaching of sentences and verb patterns in language teaching.

Keywords: +{DIn} Case Suffix, Syntax, Semantic Roles, Şecere-i Terakime, Chagatai Turkish

Giriş

Cengiz Han'ın soyundan Arap Muhammed Han'ın ikinci oğlu Ebulgâzi Bahadır Han, (1643/44-1664) yılları arasında yirmi bir yıl Hive hanlığı yapmış bir Türk hükümdardır. Bu süre içerisinde tarih kitapları 1659'ta *Şecere-i Terâkime*, 1663'te *Şecere-i Türk* adlı eserlerini kaleme almıştır. Türklerin Oğuznamecilik geleneği doğrultusunda kaleme alınan bu iki eser onu tarihçilik bakımından önemli bir şahsiyet yapmaktadır. (Kafalı, 1989, c. X, s. 358-360; Demir, 2021, s. 18-20)

Şecere-i Terâkime'ye Reşidüddin Fazlulah-ı Hemedani'nin Farsça yazdığı *Câmiü't-Tevârih*'indeki Farsça *Oğuzname* ile Türkmenler arasından toplanan yirmi kadar rivayet kaynaklık etmektedir. *Şecere-i Terâkime* Türkmenlerin soyunu anlatan destansı ve tarihi bir eserdir. Ebulgâzi Bahadır Han, sebab-i telif bölümünde eserini Türkmenlerin isteği üzerine yazdığını belirtir. Otuz beş bölümden oluşan eserde Oğuz Han mitolojije göre İran'ın ilk insanı ve padişahı sayılan Keyumers zamanına konmuştur. Böylece

³ It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 24

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 15.01.2024-Acceptance Date: 20.03.2024-Publication Date: 21.03.2024; DOI: 10.29000/rumelide.1454372

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Türklerin atası saydığı “Türk”ü İran’ın bu ilk padişahından daha eski bir zamana almıştır. Tarih ve mitolojiyle uğraşanlar için birinci elden kaynak niteliği taşıyan *Şecere-i Terâkime*, Çağatay Türkçesinin tüm özelliklerini yansıtırken onun Oğuz lehçesine ait özelliklerine de rastlanmaktadır. *Şecere-i Terâkime*’nin Taşkent’te dört, Leningrad’ta bir, Aşkabad’da iki olmak üzere yedi nüshası bulunmaktadır. (Ölmez, 2020, s. 25-29)

Dil, kendini oluşturan birimlerin arasında dilbilgisel ve anlamsal ilişkiler kuran ve onları birbirine bağlayan bir sistemdir. Böylesi bir sistemin ortaya konulması anadil ve yabancı dil öğretimine katkı sunacaktır. Dil içi ilişkiler sadece yapısal düzeyde değil, mantıksal düzeyde de gerçekleşir. Çalışmamızda durum bilgisi ve anlamsal roller yaklaşımlarından yola çıkarak *Şecere-i Terâkime*’deki +{DIn} durum biçim birimini yükleyen eylemleri ve anlamsal işlevlerini belirledik. Aksan (1995), Akbay (2006), Akcan (2010), Boz (2007), Doğan (2011; 2014; 2015 a-b), Sev (2001) gibi Türkçede durum, üye yapısı ve anlamsal rollerin işlendiği pek çok çalışma bulunmaktadır.

Türkçede Durum Ulamı

Geleneksel dil bilgisinde genellikle anlamlı en küçük birim sözcüktür. Fakat sözlüksel anlamı olmasa da biçim birimlerin de dilbilgisel anlamları vardır. Dolayısıyla en küçük anlamlı birimler biçim birimlerdir. Biçim birimler bağımlı ve bağımsız olmak üzere ikiye ayrılır. (Sebzecioğlu, 2016, s. 123-128; Uzun, 2006, s. 20-26)

Tümcede sözlüksel bir anlamı olan, tümce içinde olabilmek için başka birimlere gereksinim duymayan yapılar bağımsız biçim birimlerdir. (adlar, sıfatlar vb.) Tek başına cümle içinde bulunamayan, başka biçim birimlere gereksinim duyan türetim ve çekim biçim birimleri, eylemler, tek başına cümlede yer alamayan, üzerlerine aldıkları eklerle dil kullanıcıları tarafından sezilen yıldızlı kökler (öğren-, öğret-, <*ögre-) bağımlı biçim birimlerdir. Türetim biçim birimleri, türetme süreci içinde bulunarak sözlüksel yapılar oluşturan, eklendikleri sözcüklerin türünü değiştirebilen geleneksel dil bilgisine göre yapım ekleri kategorisinde değerlendirilen yapılardır. Çekim biçim birimleri ad veya eylem soylu kök ve gövdelere eklenerek bu sözcüklerin söz diziminde hem birbirleriyle hem de diğer üyelerle bağlantısını kurar. (Özkan, 2018, s. 56-57; Sebzecioğlu, 2016, s. 130-131; Uzun, 2006, s. 25-26)

Çalışmamızın amacı *Şecere-i Terâkime*’deki +{DIn}biçimbirini yükleyen eylemleri belirlemek ve bu eylemlerin +{DIn}biçim birimi yükledikleri adların yükledikleri anlamsal rolleri saptamaktır.

Durum, ad ve ad soylu sözcüklerin işlevlerine göre cümle ve öbek içinde biçim almasını sağlayan ulamdır.

“Dilbilgisel türlerden biri de *ad durumu* ya da kısaca *durum*’dur (Lat. Casus, cas, case, Kasus). Tümcenin düzeni içinde adların (ve kimi dillerde ad soylu öteki öğelerin) yüklendiği görevi belirleyen, tümcede adın söz dizimi açısından rolünü ve öteki öğelerle ilişkisini gösteren, aynı zamanda anlam açısından ona belli bir özellik yükleyen durum ulamı çoğu dillerde adların biçim açısından değişimi ve çekimi biçiminde belirir. Böylece, geleneksel dil bilgisi ve dilbilimin iki önemli kavramından biri olan *adçekimi*’ni (Lat. declinatio) oluşturur.” (Aksan, 1989, c. II. s. 92)

Blake’e göre durum, adın bağımlı olduğu başla ilişkisini gösteren süreçtir. Tümce düzeyinde adın eylemle, öbek düzeyinde ise başka bir ad ya da ilgeçle ilişkisini yansıtır. (Blake, 2004, s. 1)

Eklemeli bir dil olan Türkçede durum ulamı biçim birimlerle işaretlenir. Durum kavramı Türkolojide genellikle geleneksel yaklaşımla incelenmiş bir konudur. Söz dizimi ve biçim bilgisi alanları içinde yer alan bu ulam, modern dilbilim çalışmalarında biçim söz dizimsel (morphosyntactic) bir ulam olarak ele alınır.

Durum ulamı, adların cümle içindeki yeriyle ilgili olduğundan söz dizimi ile ilişkilidir. Kerimoğlu, durum konusunda kaç durumun olduğu ve bir durumun dilde nasıl karşılandığına dair tartışmaların sürdüğünü belirtir. Söz dizimsel bir kategori olarak durum isim ve fiil (yüklem) arasındaki ilişki içinde değerlendirilir. Ancak iki ismi birbirine bağlayan ilgi ekinin hangi kategoride inceleneceği tartışma konusudur. (Kerimoğlu, 2019, s. 172)

Durum kavramıyla ilgili geleneksel ve modern çalışmalarda genel olarak birbirine benzer tanımlara rastlanmaktadır.

Hâl terimini tercih eden Banguoğlu, adların başka sözcüklerle olan ilişkilerine göre farklı durumda bulduklarını ve bu durumların adlara eklenen biçim birimle gösterildiğini belirtir. Farklı hâllere adın hâlleri (cas), bir adın bu türlü ekler almasına da ad çekimi (declinaison) der. Banguoğlu diğer araştırmacılardan farklı olarak bu durum işaretleyicilerini söz dizimindeki işlevlerine göre (ad çekim eklerini) iççekim (declinaison)⁴ ve dışçekim (declinaisonexterne)⁵ hâlleri olmak üzere ikiye ayırır. (Banguoğlu, 1990, s. 326-331)

Tahir Nejat Gencan, Adların Çekimleri (Durumları) başlığı altında adların *yalın*, *-i*, *-e*, *-de ve -den* olmak üzere beş çekiminden söz eder. Adların tümce içindeki görevlerini de çekimleri ile ilişkilendirir. (Gencan, 2001, s. 181)

Korkmaz, durumu “ismin cümle içinde bulunduğu dil bilgisi şekli; yalın veya eklerle genişletilmiş olarak aldığı geçici durum” (Korkmaz, 1992, s. 77), Hatipoğlu “başka bir sözcükle ilgi kurmak üzere adın, yalın olarak veya ek alarak bulunduğu durum (Hatipoğlu, 1978, s. 9), Hengirmen ise “Adın cümledeki işlevine bağlı olarak bulunduğu konum” (Hengirmen, 1999, s. 139) biçiminde tanımlamıştır. Durum kavramını hâl olarak adlandıran Ergin de durumu, adın kendi dışında kalan kelimelerle ilişkisini ifade eden gramer kategorisi olarak açıklar. (Ergin, 1992, s. 226)

Geleneksel durum terminolojisinin kökeni Eski Yunan ve Latince çalışmalara dayanmaktadır. Bu çalışmalarda farklı durumlarda çekimlenen sözcüklerin söz diziminde bağımsız olarak standart biçimlerinin değiştiği belirtilir. “Yalın durum” sözcüklerin temel biçimi olarak kabul görür. Diğer biçimler ise sözcüklerin tümcedeki konumlarına ve yüklendikleri görevlere göre belirlenir. (Uzun, 2004, s. 169)

Geleneksel anlayışta durum, veribağımlı ve dağılımsal olarak belirlenmektedir. Başka bir deyişle bir dilde sözcüklerin ne kadar farklı biçimi varsa o kadar durumu vardır. (Uzun, 2004, s. 169-170)

Modern dilbilim ise ad öbeklerinin bu tür biçim bilgisel görünümünü, bu öbeklerin öbek yapısındaki konumlarıyla olan etkileşimleri sonucunda söz dizimsel yapıda ortaya çıkan biçimlenmeler olarak ele almaktadır. Bayrav bunu “Söz dizimi hesaba katılmadan biçim bilimi yapılamaz: morfolojinin ölçüsü olan kategoriler, sentaksın ölçüsü olan birimleri sınıflandırır.” diyerek açıklamaktadır. (Bayrav, 1998, s. 117) İmer vd. durumu “Sözcüklerin, özellikle adların tümcede değişen işlevlerini gösteren dil bilgisi

⁴ Kim hâli (ev), kimi hâli (ev-i), kime hâli (ev-e), kimde hâli (ev-de), kimden hâli (ev-den), kimin hâli (ev-in).

⁵ Kimle hâli (ev-le), kimce hâli (ev-ce), kimli hâli (ev-li), kimsiz hâli (ev-siz).

ulamı” olarak tanımlar. Türkçede durumların ad üzerine yalın, belirtme, çıkma, kalma, yönelme, tamlayan, araç ve birliktelik çekim ekleriyle gösterildiğini belirtirler. (İmer, 2013, s. 105)

Türkçe biçim birimlerle durum işaretlemeleri yapar. Fakat durum işaretleyicilerin sayısı araştırmacılar arasında tartışma konusudur.

Türkçede Ad Durumlarının Adlandırılması

+{DAn} durum biçim birimi araştırmacılar tarafından *ablatif (uzaklaşma) hâli* (Ergin, 1992, s. 228; Özsoy, 1993, s. 46), *kimden hâli* (Banguoğlu, 1990, s. 327), *çıkma hâli* (Hengirmen, 2006, s. 123; Korkmaz, 2003, s. 24), *ayrılma hâli/durumu* (Eker, 2011, s. 356) –*den hâli/durumu* (Ediskun, 1999, s. 112; Gencan, 2001, s. 83) gibi farklı biçimde adlandırılmıştır. Fakat her durum biçim birimin birden fazla anlamsal karşılığı bulunmaktadır. Durum biçim birimler için yalnızca bir anlamından hareket edilerek yapılan adlandırmalar yetersiz kalırken her anlama bir adlandırma yapılırca da bir karmaşa ortaya çıkmaktadır.

Bu soruna değinen Boz, ad durumu ile durum biçim birimlerin birbirinden ayrıldığını, ad durumunun dilbilgisel bir ulam olduğunu, durum biçim birimlerin ise bu ulamı oluşturan görev öğeleri olduğunu belirtir. (Boz, 2007, s. 17) Üstünova da ad işletme eklerinin sınıflandırılması konusunda birlik ve beraberliğin sağlanamamasının eklerin öğretimini de zorlaştırdığını ifade etmektedir. (Üstünova, 2008, s. 52)

Ayrılma Durumu ve +{DAn} Durum Biçim Birimi

Ayrılma durumunu “ablatif eki” biçiminde adlandıran Ergin, eylemin gösterdiği hareketin kendisinden uzaklaştığını ya da ayrıldığını gösteren adların bulunduğu durumu ayrılma olarak açıklar. Onun için bu durumun yönelme ve bulunmayla birlikte zaman ve mekân içinde eylemin bildirdiği işin yerini ve yönünü ifade eder ve +dan, +den, +tan ve +ten bu durumun biçim birimleridir. Ergin işlevlerini ise kullanıldığı eylemin anlamına uygun olarak “çıkma, ayrılma, uzaklaşma, yer, menşe, cins, başlama, yokluk, vasıta, zaman, sebep, tarz, ölçü, değer, kıymet, parça, kısım, karşılaştırma, korku, hoşlanma, vazgeçme, vasıf, tercih, görüş, aitlik, çeşit vb. olarak sıralar. (Ergin, 1992, s. 235)

Banguoğlu bu durumu “iççekim hâlleri içinde ele alır ve “kimin hâli” diye adlandırır. Adın çıkma, uzaklaşma anlamı taşıyan hâli olduğunu düşünür. (Banguoğlu, 1990, s. 328)

Zeynep Korkmaz’ın adlandırmasıyla “çıkma hâli” adın, söz öbeklerinde ve tümcede eylemin bildirdiği oluş ve kılışın kendisinden uzaklaştığını göstermek için girdiği hâldir. Korkmaz, bu biçim birimin işlevini de “çıkış noktası ve hareket bildirmek, sebep-sonuç ilişkisi kurmak, zaman gösteren adlara eklendiğinde eylemin bildirdiği oluş veya kılışın zamanını bildirmek, eklendiği adı eylemle bir nesnenin hangi maddeden yapıldığını veya oluştuğunu gösterme ilişkisiyle bağlamak, bir parçanın ya da bütünün ilişkisini ifade etmek, yapma durumu isteyen geri, sonra, başka, dolayı vb. ilgeçlerle ilgeç öbeği oluşturmak, çıkma durumu almış başka adlarla çıkma öbeği oluşturmak, eklendiği addan sonra gelen sıfatla beraber sıfat grubu kurmak vb.” olarak belirler. (Korkmaz, 2007, s. 24)

Durum kategorisini hem söz dizimsel hem anlambilimsel açıdan değerlendiren modern dilbilimsel yaklaşımı benimseyen Toklu, Ayrılma durumundaki adların tümcede dolaylı tümleç ya da belirteç tümleci görevi üstlendiğini ifade eder. Bu biçim birimlerle işaretlenen adların benzetme ve karşılaştırma ilişkisi kurabileceğini de ekler. (Toklu, 2018, s. 62)

Aksan da bu durum biçim birimin Türkçedeki birincil görevinin adla gösterilen nesneden çıkma, ayrılma olduğunu belirtir. (Aksan, 1989, c.II, s. 93)

İmer vd., kimi çekimli dillerde ad ve ad soylu sözcüklerde kaynak, uzaklaşma ve ayrılma gösteren çıkma durumu'nun Türkçede {-DAn} eki ile yapıldığını belirtir. (İmer vd., 2011, s. 74-75)

Yavuz vd., ayrılma durumunun işlevinin yönle ilgili olduğunu ve ayrılma durumlu adların yüklendiği rolün kaynak olduğunu belirtir. (Yavuz vd., 2011 s. 105)

Dilaçar, +{DAn} morfemi görev ve şekil olarak ele alındığında birçok görev üstlenir. Onun yalnızca bir görevini gösteren “ayrılma hâli”, “uzaklaşma hâli”, “kopma hâli”, “çıkma hâli” demenin doğru olmadığını belirtir. –den hâlinin neden, çeşitlenme, zaman, izlemek, tarz, topluluk gibi 30 kadar görevini örneklerle gösterdikten sonra gramer öğretiminde karışıklığa yol açan bu durumun morfematik (görevsel şekilbilgisi) ile aşılabileceğini savunur. Hâl ekinin gözle görünür biçimini ortaya koymak, onun türlü görevlerini düzenli bir şekilde ve örneklerle öğretmek, dilde şekle bağlı olmayan görevlerin de ortaya çıkarmanın gerekli olduğunu söyler. (Dilaçar, 1989, s. 95-96)

+{DAn} durum biçim biriminin söz dizimsel ve anlamsal işlevleri bulunmaktadır. Söz dizimsel olarak incelendiğinde eylem, ilgeç ve ad gibi yöneticiler tarafından ad öbeklerine yüklenirler. +{DAn}biçim birimi diğer biçim birimler gibi kurdukları anlamsal ilişkiye göre kaynak, sebep, içerik/konu, uyarıcı, miktar, materyal gibi anlamsal rollerin işaretleyicisi olurlar. (Nazmi Alan, 2019, s. 52)

Geleneksel Söz diziminde +{DAn} Durum Biçim Birimli Ögeler

Geleneksel dil bilgisi çalışmalarında biçim bilgisi ve söz dizimi dil bilgisinin ayrı parçaları olarak değerlendirilir. Saussure ile çağdaş bir bakış açısı kazanan dil bilgisi çalışmalarında ise biçim bilimin söz dizimi olmaksızın açıklanamayacağı anlayışı benimsenmiştir. Bayrav, morfoloji sistemlerinin ancak söz dizimi düzenleri incelenerek oluşturulabildiğini ve söz dizimi göz ardı edilerek biçim bilimi yapılamadığını söyler. Ayrıca morfolojinin ölçüsü olan kategorilerin söz diziminin ölçüsü olan birimleri de sınıflandırdığını belirtir. (Bayrav, 1969, s. 116-117) Söz dizimi eylem merkezli ele alındığında sözcüklerin rastgele bir araya gelerek öbek ve tümce oluşturmadığı, belirli kurallar çerçevesinde tümcenin oluştuğu görülmüştür.

Şecere-i Terâkime'de üyelerine +{DIn} durum biçim birimi yükleyen eylemler ve +{DIn} durum biçim birimini yüklenen üyelerin anlamsal rolleri üzerinde duracağız. Çalışmamızın temelini oluşturan dilbilgisel yaklaşımlarından üye yapısı durum kuramı ve anlamsal rollerden söz edeceğiz.

Üye Yapısı (Argument Structure)

Alan yazında üye yapısı için istem, durum ekleyici tamlayıcı ve birleşim değeri terimleri de kullanılmaktadır. İstemi tanımlamadan önce bazı terimlere değinmek gerekmektedir. Üye (argument), yapısal mantık çerçevesinde tümce ve öbek içindeki yüklemcil (baş öge)'in oluşturduğu işlevsel ve yapısal boşlukları belli kurallar dâhilinde dolduran, sayıları ve anlamları tesadüfi olmayan ögelerdir. (Bussmann, 2006, s. 85) Yüklemcilerin açtığı yapısal boşluklar, bağımsız dil bilgisinde söz dizimsel istemlere, üretimci dönüşümsel dil bilgisinde tematik bir role (theta role)'e karşılık gelir. Bu nedenle de derin yapıdaki her pozisyona tematik bir rol üstlenmiş bir üye getirilmelidir. (Bussmann, 2006, s. 85)

Hem bağımsal dil bilgisinin hem de istem dil bilgisinin kurucusu Lucien Tesniere anlamsal ve söz dizimsel bir kategori olan istem (valence) kavramıyla yalnızca sözcükler arasındaki bir tür ilişkiyi kast eder. Eylemlerin istem kapasitesini sayısal olarak belirler, niteliksel özelliklerine ise değinmez. (Tesniere, 2015, s. 239). Günümüz çalışmalarında ise istemin niteliksel yönü, niceliksel yönüne oranla daha fazla incelenmiştir. Bu niteliksel çalışmalar, Rol Kuramı, İlkeler ve Değiştirgenler Kuramı gibi kuramların doğmasını ve Durum Bilgisi gibi kuramların da gelişmesini sağlamıştır. Tesniere, yönetici öge (eylem) ile bağımlı üye arasındaki ilişkiyi bağımlılık (connexion) olarak adlandırır. Ona göre tümcenin merkezi eylemdir. Tümcenin diğer ögeleri de eylemle ilişkilerine göre ikiye ayrılır.

Bunlardan ilki eylemin isteminin gerektiği yapılar olan katılan (actant)'lardır. (Tesniere, 2015, s. 100-105) Katılanlar için bazı araştırmacılar eyleyen terimini kullanmaktadır. (Doğan, 2011, s. 29; İmer vd. 2013, s. 310; Alan 2019, s. 54) İkincisi Tesniere'in şartlar (circonstants) (Tesniere, 2015, s. 118-124) bazı araştırmacıların tümleyen (Alan, 2019) ve eklentiler (Özkan, 2018) terimiyle adlandırdığı yapılardır. Biz de burada eyleyen ve eklentiler terimlerini tercih ediyoruz. Eklentiler, eyleyenlerin tersine eylem ve istem potansiyeli olan, başka bir yapı tarafından belirlenemeyen fakat eylemle bağımsallık ilişkisi bulunan yapılardır.

Eklentiler tümcesel yapıda isteğe bağlıdır. Eylemle doğrudan bağlantısı olan eyleyen ve eklentilerin eylemle bağımlılık dereceleri farklıdır. Eylem anlamsal özelliklerine göre bir, iki, üç, dört eyleyeni yönetebilir. Tümcenin zorunlu ögeleri olan eyleyenler, geleneksel dil bilgisinde özne, nesne, dolaylı tümleç diye adlandırılır. "Eylemin belli nicelikte ve nitelikte katılanı yönetme gücü onun istemini; eylemin gerçekleşmesi için gereken tüm mantıksal, anlamsal ve söz dizimsel koşullar ise *istem çerçevesini* (valency frame) ifade eder." (Özkan, 2018, s. 101) Eylemin zorunlu ögesi olmayan eklentiler ise cümlenin anlaşılabilirliğini artırırlar. Eylemle bağımsallık ilişkisi kurar, istem ilişkisi kurmazlar. Eylemin nerede, ne zaman, hangi koşullarda ve durumda gerçekleştiği konusunda bilgi verirler. Geleneksel dil bilgisindeki belirteçlerdir.

Yönetim Kuramı (Government Theory)

1957 yılında yayımladığı "Syntactic Structures" (Söz dizimsel Yapılar) adlı çalışması çeşitli eksik ve yetersizlikleri nedeniyle eleştirilince Chomsky, zaman içinde kuramını köklü bir biçimde değiştirmiştir. Chomsky 1980'de İlkeler ve Değiştirgenler Kuramını geliştirmiştir. Bu kurama göre evrensel dil bilgisi kuralları üzerine değil, ilkeler (principles) ve değiştirgenler (parameters) üzerine kuruludur. Ayrıca tüm dünya dilleri bu tip ilkelere bağlıdır. Her dilde öbek vardır ve bir öbekte bir yönetici bulunması bir ilkedir. Değiştirgenler, yöneten ve yönetici ögeyi tümleyen ögelerin yerinin sonda veya başta bulunmasını açıklar. Yönetici değiştirgeni ise (headparameter) yöneten ve yönetilen yapıların yerini belirler. (Kerimoğlu, 2019, s. 80)

İlke ve Değiştirgenler Kuramı'nın alt kuramlarından biri de Yönetim Kuramı'dır. Chomsky'nin "Lectures on Government and Binding" adlı çalışması ile ortaya konulmuştur. Yönetim Kuramı dilsel yapıların ve yönetici yapının (baş öge) ve yönettiği ögelerle ilişkisini ele alır. Bu yönetim ilişkisi tümce düzeyinde olabildiği gibi öbek düzeyinde de gerçekleşebilir. Kısacası Baş öge bir tümcenin ya da öbeğin yöneticisi olabilir. Yönetici unsur çevresinde anlamsal boşluklar bırakır. Bu boşluklar doldurulduğunda tümce ya da öbek anlam bakımından tamamlanır. Bu boşluklara istem adı verilir. İstem, evrensel dil bilgisinde rol terimi ile karşlanır.

Yönetici ögenin açtığı boşlukları dolduran yapıların bazıları zorunlu bazılarıysa bilgi vermek amacıyla öbek ya da tümce içinde yer alır. Bunlar tümleç (complement) ve eklenti (adjunct)'lerdir. Tümleç, öbek ya da tümcenin zorunlu üyesidir. Buldukları yapıdan çıkarıldıklarında örneğin tümceden çıkarıldıklarında tümcenin anlamı bozulur. Eklenti ise daha çok niteleyici işlevi olan seçimlik üyedir. Ek bilgiler vererek bulunduğu yapıyı anlaşılır kılar. Tümceden çıkarıldığında anlam eksikliği yaşanmaz. Ettirgenlik ve edilgenlik gibi bazı biçimbilgisel süreçler, eylemlerin üyelerinin sayılarının artması veya üyelerin yeniden düzenlenmesi gibi değişikliklere neden olur. (Doğan, 2017, s. 211; Doğan, 2018, s. 178)

Özetleyecek olursak yönetici olan eylemler, üyelerine yüzey yapıda yani söz dizimsel düzlemde durum yüklemesi yaparken, anlambilimsel olarak da anlamsal roller yüklemesi yapar.

Durum Kuramı (Case Theory)

Chomsky'nin ilke ve değiştirgenler kuramının alt kuramlarından biri de durum kuramıdır. Üretici dil bilgisinde ad öbeklerinin hangi durumu yüklediklerini, durum yükleyicilerin neler olabileceğini ve durum yüklemenin yapısal özelliklerini düzenler.(İmer vd., 2013, s. 106)

Evrensel dil bilgisine göre durum bir yönetici tarafından yüklenir. Buna da durum yükleme (Case assignment) denir. (Kerimoğlu, 2019, s. 90; Uzun, 2000, s. 192) Türkçedeki durum yükleyicileri (durum belirleyicileri) eylemler, ilgeçler ve yüklemcil sıfatlardır. Eylem geçişli ise dolaysız nesnesine yapısal durum, diğer tümleçlerine (yani dolaylı nesnelere) içsel durum yükler. İlgeçler, tümleçlerine içsel durum ve yapısal durum yükler. Yüklemcil sıfat eğer yanulamıyorsa, özne dışındaki öğelere rol ve dolaysıyla içsel durum yüklemektedir. (İmer vd., 2013, s. 106)

Chomsky durumları biçimbilgisel olarak somut biçimbilgisel gerçeklerine göre soyut olmak üzere ikiye ayırmıştır. Geleneksel dil bilgisindeki durum kavramıyla benzeyen soyut durum, daha soyut ve varsayımsal bir duruma işaret eder. Bir biçim birimle işaretlenmeyen durumlar soyut, belli bir biçim birimle işaretlenen durumlara da somut durum adı verilir. Türkçede yalın ve belirtme durumları soyut; yönelme, kalma ve çıkma durumları belirli biçim birimlerle (+A, + DA, +DAn) işaretlendikleri için biçimbilgisel yani somut durumlardır. Belirtme durumu, ilgili ad öbeğinin anlambilimine bağlı olarak biçimbilgisel olarak da sunulmaktadır. (Uzun, 2000, s. 192)

Durum Dil Bilgisi (Case Grammer)

Durum dil bilgisi, Chomsky tarafından geliştirilen üretimsel dönüşümlü dil bilgisi ve bağlama kuramı gibi söz dizimi kuramlarının cümle çözümleme yöntemine karşı ortaya çıkar. Durum dil bilgisi, Chomsky'nin üretimsel dönüşümlü dil bilgisinin tümceyi isim ve eylem öbeği olarak ikiye ayırıp özne ve nesneyi önemsememesini kabul etmez. Özne ve nesne kavramlarına yeni kategoriler ekleyerek tümcedeki rolleri sayıca arttırır ve bunları da durum olarak adlandırır. Söz dizimi odaklı olan durum dil bilgisi, tümceyi yükleme göre belirlenen anlamsal roller açısından inceler.

Fillmore ve Dik gibi dil bilimcilerin temsil ettiği durum dil bilgisinde, üretimsel dil bilgisindeki derin yapıya benzeyen, anlamsal/konusal ilişkiler veya roller de denilen derin durumun tümcenin dizimsel ve anlamsal yapısının açıklamasının temel ölçütü olduğu savunulur. Derin durum, bir eylemin belirttiği bir durum içerisindeki anlamsal rolleri ve bu rolleri üstlenenleri belirler. (Toklu, 2018, s. 119)

Fillmore, "Case of Case" adlı çalışmasında anlamsal rolleri derin durum (deepcase) biçiminde adlandırır. İki derin durum pek çok dilde yüzey yapıda farklı biçimlerde gösterilebilir. Tümcenin

yüzeysel yapısını yönetici ögenin kendine özgü özellikleri belirler. Dolayısıyla tümcede bir rolü sadece bir üye üstlenebilir. Özne ve nesne herhangi bir durum biçim birimle işaretlenmese de birtakım anlamsal roller üstlenebilir. (Fillmore, 1968, s. 54)

Durum dil bilgisi resmi mantığın yüklem hesabının etkisini gösteren bir model kullanarak bu anlayışı biçimlendirir. Bir tümcenin derin yapısının iki bileşeni vardır. Bunlardan ilki kiplik (modality)'dir. Bir bütün olarak cümleyle ilgili zaman, kip, görünüş ve olumsuzluk gibi özellikleri kapsar. İkincisi ise eylemin merkeze alındığı, yapı ve ögelerin anlamsal rollerinin eyleme göre listelendiği ve durum olarak kategorize edildiği önermedir. (Crystal, 2008, s. 67;)

Durum dil bilgisi, dil içindeki anlamsal ve söz dizimsel ilişkileri ortaya çıkararak diller arasındaki evrensel ortaklıkları belirlemeye çalışır. Tümcedeki üyelerin yüklendikleri anlamsal rol, anlamı yükleyen, yönetici eylemin sözlüksel anlamıyla belirlenir.

Eylemler, kendi anlamlarının gerektirdiği durumdaki adları alır ve adların özelliklerine ve sayılarına göre sınıflandırılır. Bu adlar, eylemin anlamının ihtiyaç duyduğu biçimde kodlanır ve eylemin anlamsal yapısına eklenir. Sonunda eylemin durum çerçevesi (case frame) ortaya çıkartılır.

Anlamsal roller, derin yapıda eylemin açtığı boşlukların eyleyenleriyle (katılanlarıyla) yüzey yapıya taşınır ve tümcenin yapısına kodlanır. Mantıksal ilişkilerle belirlenen anlamsal roller, yüzey yapıda ise anlamsal ilişkilerin açıklanmasında yararlanır. (Özkan, 2018, s. 51)

Rol Kuramı (ThetaTheory)

Rol Kuramı, İlkeler ve Değiştirgenler Kuramının alt kuramlarından biridir. “Rol kuramı sözlükçedeki anlambilimsel bilgilerin belirginleşmesi ve bunların söz dizimsel yapılarına yansımaya dair düzenlemeleri içerir. (Uzun, 2000, s. 97) Sözüün kısıması söz dizimsel yapı (yüzey yapı) ile derin yapı arasındaki anlamsal ilişkinin nasıl gerçekleştiğini ortaya koyar. Rol Kuramı, üye yapısı, rol yapısı ve durum yükleyici (belirleyici) gibi kavramlardan oluşur.

Rol (theta role) söz dizim üretici dilbilgisinde eylem tarafından ad öbeklerine yüklenen ve başın anlamsal içeriğiyle belirlenen anlambilimsel özelliktir. (İmer vd., 2019, s. 225) “Eylem hem bulunduğu öbeğin, yani eylem öbeğinin içindeki üyeye veya üyelere hem de kendi öbeği dışında yer alan özne konumundaki üyeye rol yüklemektedir. (Uzun, 2000, s. 118)

Rol yapısıyla eylem ve üyeleri arasındaki anlamsal ilişkiyi başka bir ifadeyle eylemlerin konusal ilişkileri belirlenir. Ayrıca bu ilişkiler, söz diziminin oluşmasını sağlar. Üyelerin rolleri de durum yükleyiciler tarafından saptanır. Hangi durumun hangi rolü yükleyeceği, durum yükleyicilerin sözlüksel kütüğünde açıklanır. Başka bir ifadeyle anlambilimsel özellikler içeren yankategorileme eylemin isteminin nasıl bir ad öbeği ya da ad olduğunu yine yönetici öge olan eylemin bildirdiği iş ve oluş belirler.

Ancak işlevselci dil bilgisinin önemli konularından biri olan rol dökümü hâlihazırda dil bilgisinin sorunlarından biri olmaya devam etmektedir. Anlambilimsel roller kuramların dışında bir nitelik taşıdığından rol kataloğu oluştururken işlevselci ve biçimci yaklaşımlardan yararlanılmalıdır. (Sebzecioğlu, 2022, s. 113)

Türkçenin anlamsal rol çalışmaları değerlendirildiğinde Uzun (2000), Akbay (2006), İmer vd. (2011), Alan (2016), Doğan (2011), Sebzecioğlu (2022) eserlerinde rol listeleri yapmışlardır. Bu çalışmalardaki rol listelerde kullanılan terimler ve rol sayıları birbirinden farklılık göstermektedir.

Biz burada rol belirlerken tümce ve bağlamın anlamı göz önünde bulundurarak rollerin ayırıcı özelliklerinin belirlenmesine odaklandık.

1. +{DIn} Durum Biçim birimi Yükleyen Eylemleri ve Anlamsal Roller

Şecere-i Terakime’de +{DIn} durum biçim birimi yükleyen eylemler Zuhâl Ölmez’in “*Ebulgazi Bahadır Han Şecere-yi Terakime*” adlı eserinin metin bölümünden taranmıştır. (Ölmez, 2020). Eylemlerin içinde bulunduğu tümcelerin anlamları da yine bu eserden yararlanılarak verilmiştir.

Çalışmamızda *Şecere-i Terakime*’de +{DIn} durum biçim birimi yükleyen eylemler ve üyelerin mantıksal düzeyde yüklendikleri Araç, güzergâh, karşılaştırma, kaynak, materyal, sebep ve söyleyen, süre olmak üzere 8 anlamsal rol saptadık.

1.1. Araç Rolü

Araç rolü, bir amacı fayda üzerine gerçekleştirmeye yönelik bir güdülenmeyi bünyesinde taşımaktadır. (Sebzecioğlu, 2022, s. 179) Eylemin bu rolü yüklemesindeki asıl amaç yarar sağlanmasıdır. +{DIn} durum biçimi aracılığıyla eylem, adlara “yardımıyla”, “sayesinde”, “aracılığıyla” gibi anlamsal rolleri yükler.

Aytur- “Söyletmek”

Bu şart birlen kim, her kaçan sen (17) bāliğ bolsañ saña tapşurgay tēp Tuman bu sözni Köl İrkige bir kişidin [87b](1) ayturdi. (87a/17, 18-87b/1) [*Sen büyüyünce sana emanet etmesi koşuluyla Köl İrki’ye emanet edecek dediğini Tuman, İrki’ye bir kişinin aracılığıyla söyledi.*]

1.2. Güzergâh Rolü

Hareket eylemlerinin üzerlerine yüklediği bir roldür. Böylelikle hareketin yönü belirlenmiş olur. Bu rol için alan yazında kanal (Sebzecioğlu, 2022) terimi de kullanılmaktadır. *Şecere-i Terakime*’de aş-, çık-, kaç-, kayt-, kel-, öt-, yığla- eylemlerinin +{DIn} durum biçim birimini yüklediği üyelerine “üzerinden”, “içinden” anlamlarını katar. Bar- ve ket- eylemleri üyelerinden birine ayrılma (andın, Ürgençdin) diğerine yönelme (Moğolistanğa, Deşt-i Kıpçakça) durum biçim birimini yükleyerek bildirdiği hareketin başlangıcını ve bitişini gösterir.

Aş-“Yüksek, uzak veya geçilmesi güç bir yerin öte yanına geçmek”

Kır atımda [tağ] yolundın (18) aşıp bardum (100a/17, 18) [*Kır atımla dağ yolundan geçip vardım.*]

Bar-“Varmak”

Muhammed Bahtiyâr (14) on miñ atlık ve ottuz miñ piyâde birlen oşol yoldın barıp Tibetni (15) çapıp keldi tağı bir nece kündin soñ vefât boldı. (76b/13, 14, 15) [*Muhammed Bahtiyar on bin atlı ve otuz yaya ile o yoldan gidip Tibet’i yağmalayıp geldi. Birkaç gün sonra vefat etti.*]

Andın Moğolistanğa barıp öyge tüşdi. (75b/14) [*Oradan Moğolistan’a gidip evine ulaştı.*]

Coçi özine ta’alluk nökeri (3) birlen Ürgençdin Deşt-i Kıpçakça bardı. (74b/2, 3) [*Coçi kendisine bağlı maiyeti ile Ürgenç’ten Kıpçak bozkırına gitti.*]

Çık- “ Çıkmak”

Anlarnın behişt- (12) ğa barġanları ve andın çıġġanları ve yeryüzinde yörġenlerinin hikâyet (13)leri halk içinde meşhür turur,.. (67a/11, 12, 13) [*Onların cennete gidenleri, oradan çıkanları ve yeryüzündeki yaşayanlarının hikâyeleri hâlk içinde meşhurdur.*]

Keme Musul deġen şehrinin taġı yaġı- (8) nında Cüdi teġen tagdın çıġdı. (68b/7,8) [*Musul adlı şehrin yakınında(ki) Cudi denilen daġdan çıktı*]

Atası yolundın taşġarı (15) çıġmadı. (69b/14, 15) [*Babasının yolundan dışarı çıkmadı.*]

Kaç- “Kaçmak”

Pâdişâh bolġunça Türkmennin Kınık (6) uruġındın-miz tédiler taġı pâdişâh bolġandın soġ (7) Efrâsiyâbnın bir oġlı Keyhüsrevdın kaçıp Türkmennin (8) Kınık uruġının içine barıp anda ösüp kalıp turur. (98a/5, 6, 7, 8) [*Padişah oluncaya kadar “Türkmen’in Kınık boyundanız dediler.” Padişah olduktan sonra Efrasyab’ın bir oġlu Keyhüsrev’den kaçarak Türkmen’in Kınık boyunun içine gidip orada büyüyüp orada kalmış.*]

Kayıt- “Geri dönmek, çekilmek”

Ol Salurdın bir neçesi Irakdın kaytıp Mañkışlak keldiler. (96b/15) [*Salurlardan birçoġu Irak’tan geri dönüp Mankışlak’a geldi.*]

Kel- “Gelmek”

kölkimnin azlıkındın leşkernin sonındın kele turur (7) êrdüm. (76a/6, 7) [*O, “Yük arabam az olduġu için askerlerin arkasından geliyorum.*]

Bir verdin kele turur êrdi. (101b/17) [*Bir yerden geliyordu.*]

Amu suyunın kible tarafındın bir kök atlı kişi kelip fer- (5) yâd kılıp aytıp turur. (104a/4, 5) [*Amu Irmaġı’nın güneyinden boz atl kişi gelip “beni geçiriniz” diye bağırmış.*]

Etrâf ve cevânbđin aç aruġ ve çapturġan aldurġan (5) kelip bularġa koşulup olturdılar. (103b/4, 5) [*Etraf ve civardan aç, zayıf, koşturan ve esir alınanlar gelip bunlara katıldılar.*]

Târîh miñ taġı kırġda arka tarafındın Kılmaġ êlindin pâdi- (17) şâhının atı Örlük on miñ evlik kelip Mañit yurtında (18) olturdu. (74b/16, 17, 18) [*1040 (m. 1630) tarihinde kuzey taraftan, Kalmuk memleketinden padişahın adı Örlük (olan) on bin evli gelip Mangit yurdunda oturdu.*]

Türkmen yurtıġa (4) kelip olturġan êllerdın esir ve sevdâġer Mâverâü’n-nehirge kele başladı. (86a/3, 4) [*Türkmen yurduna gelip oturan kavimlerden Maverâünnehir’e tutsak ve tüccar gelmeye başladı.*]

Kêt- “Gitmek”

Cüdi tagdın kêtip Atıl ve tip Atıl ve ayık suyunın yakasıġa (4) bardı (69a/3, 4) [*Cudi daġından ayrılıp İtil ve Yayık suyunun yakasına ulaştı.*]

Ol taġı üç yıl hân bolup atası (8) kéyinandın ketti. (94a/7, 8) [*O da üç yıl han olup babasının arkasından gitti.*]

Ol taġı on yıl pâdişâh- (7) lık kılıp kêtkenlernin kéyinandın ketti êrse oġlı Aşil zâde (8) niġân kıldılar. (97a/6, 7, 8) [*O da on yıl padişahlık yapıp göç edenlerin arkasından gidince onun oġlu Asilzade’yi han yaptılar.*]

Ķozıcı Beg hem kéyinandın ketti... (94b/17) [*Kozıcı Bey de arkasından gitti.*]

Bu dünyâdın ol dünyâġa ketti (67a/16) [*... bu dünyadan o dünyaya gitti.*]

Öt- “Geçmek”

Andın ötüp ‘Irak-ı ‘Acem ve ‘Irak-ı ‘Arab ve Azerbeycân (13) ve Ermen ve Şam ve Mışırġaġa aldı. (77b/12, 13) [*... oradan geçip Irak-ı Acem, Irak-ı Arap, Azerbaycan, Ermenistan, Şam ve Mısır’a kadar olan yerleri aldı.*]

Oġuz Hân Talaşdın ötüp Semerkand ve Buġârâġa kelip (7) Amu suydın ötüp Ħorâsânġa bardı. (77b/6, 7) [*Oġuz Han Talaş’tan geçip Semerkant ve Buhara’ya gelerek Amu Nehri’nden geçip Horasan’a ulaşmıştı.*]

Yıġla- “Aġlamak”

Taġ atġandın soġ halk êşitdiler kim örġedin (14) yıġlaġan hâtünnin âvâzi çıġa turur (91b/13, 14) [*Tan attıktan sonra insanlar, çadırdan aġlayan kadın sesinin geldiġini duydular.*]

1.3. Karşılaştırma Rolü

Karşılaştırma sıfat ve zarfları ile veya bir karşılaştırma duygusu uyandıran sözcüklerle kullanıldığında karşılaştırma ablatifi (ayrılma durumu) *süçügrekdür sözüñ şehd ü şekerdin* örneğinde görüldüğü üzere kendisiyle karşılaştırma yapılan şeyi bildirir. Ayrıca *hamrdın yahşı yok cihanda naim* örneğinde olduğu gibi karşılaştırma eki düşebilir. Ayrılma durumu parça ifade eden sözcüklerle kullanıldığında parçanın ait olduğu bütünü gösterir. (Eckmann, 1988, s. 70)

Bêr- “Vermek”

Aşnı ve sunı andak (4) üleştürğücü yok turur kim gedâyдын tã pãdişâhğaça ve kumurskadın (5) pilğaça ve çipindin tã simurğğaça barçasının ahvâlğa (6) lâyıq bêrür (65a/4, 5, 6) [*Yıyeceği ve suyu yoksuldan padişaha, karıncadan file,sinekten anka kuşuna kadar, hepsinin durumlarına göre uygun biçimde (onun gibi) paylaştıran yoktur.*]

Bol- “Olmak”

Buğra Hân barça ötken atalarındın artuğ boldı. (90b/1) [Buğra Han geçmişteki bütün atalarından üstün oldu.] (Parça)

yüz miñ ve yüz miñ yıl (9) anıñ şıfâtıñ bitise teñizdin bir katre ve tağdın bir mişkâl taşmı (10) bitigendin azrak bolğay. (65a/9, 10) [*Yüz bin yıl ve yüz bin yıl onun vasıflarını yazsa denizin bir damlasından, dağın (da) bir parça taşından daha azını yazmış olurlar.*] (Parça)

Ƙıl- “Kılmak, yapmak, etmek, genellikle yardımcı fiildir.”

Mundın (19) kıyās kılıñ. (85a/18, 19) [*Buna göre karşılaştırın.*]

Oltur- “Oturmak”

Anıñ kıysı birini aytayın, barça ëllerdin (17) Türkmenğa yakınraq olturğan Hıtây ve Kanklı ve Nayman êrdiler. (85b/15, 16, 17) [*Onların hangi birini söyleyeyim? Bütün kavimlerin içinde Türkmen'e en yakın oturanlar Hitay, Kanklı ve Naymanlardır.*]

1.3.1. Karşılaştırma Eki İle Birlikte

Ƙoy- “Koymak”

Mundın yahşırak at kıoyğıl (86b/ 15) [*Bundan daha iyi ad koy.*]

Bol- “Olmak”

yüz miñ ve yüz miñ yıl (9) anıñ şıfâtıñ bitise teñizdin bir katre ve tağdın bir mişkâl taşmı (10) bitigendin azrak bolğay. (65a/9, 10) [*Yüz bin yıl ve yüz bin yıl onun vasıflarını yazsa denizin bir damlasından, dağın (da) bir parça taşından daha azını yazmış olurlar.*]

Kozı Tegin anam teg bolmasa andın bih-rek bolsun tedi. (91a/6) [*Kozı Tegin “ Annem gibi olmasa daha iyi olsun.” dedi.*]

Mundın yahşırak güvâh bolmas, yer kıar turur,... (92a/5) [*Bundan daha iyi tanık olmaz, yer kardır.*]

1.3.2. Karşılaştırma Eki Düşenler

Bol- “Olmak”

Mundın yahşı at bolmas tedi. (86b/15,16) [*Bundan iyi ad olmaz dedi.*]

Mundın yahşı at bolur mu tęp atını Oğuz kıoydular (70b/ 14) [*Bundan daha iyi ad olur mu? Diyerek adını Oğuz kıoydular.*]

1.4. Kaynak Rolü

“Kaynak, psikolojik veya fiziksel olayların, çeşitli nedenlerle tetiklenip ayrıldığı yeri, kökenini, başlangıç noktasını (starting point) gösteren roldür.” (Sebzecioğlu, 2022, s. 195)

+{dIn} biçim birimini yüklenen kaynak rolündeki üyeler, bir iş, oluş ve durumun başlangıç ya da çıkış yerini gösterir. Bu rolü yükleyen eylemleri hareket ve durum eylemleri olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Kaynak rolünü yükleyen eyleme “neden, nereden, kimden” diye sorulduğunda bu rolü yüklenen üye tümce içinde belirlenebilir.

Türkçe{+DAn}çıkma durumlu KAYNAK rolü, genellikle {+(y)A} durum eki yüklenmiş bir HEDEF rolünü gerektirir. Bu gerektirme aynı tümce içerisinde olacağı gibi izleyen tümcelerde de ortaya çıkabilir: *Ali ev-den çıkıp okul-a gitti veya Ali ev-den çıktı. Sinirliydi. Okul-a gitmiş olmalı.* Bu görünüm açısından her iki durum eki KAYNAK ve HEDEF rolleri arasında “x’ten çıktıysa “y’e gidecektir.” Biçiminde anlam bilimsel bir karşıtlık oluştururken dilbilgisel açıdan ise “x varsa y de olmalıdır.” biçiminde bir gereklilik taşımaktadır. (Sebzecioğlu, 2022, s.199)

Al- “Almak”

(10) Firişterler torpağını yérni kazıp içindin almadılar taşındın alıp (11) Ādemniñ şüretini yasadılar. Anıñ üçün Ādem tédiler. (67a/10, 11) [*Melekler toprağı, yeri kazıp içinden almadılar, dışından alıp Adem’in şeklini yaptılar. Onun için Adem dediler.*]

... yağıdın alıp kelip érdiriz,... (93a/9) [*Düşmandan alıp gelmişsiniz,...*]

... tağı anlardın bir kız alıp anda vağan kılıp oturup turur. (101b/14) [*...ve sonra onlardan bir kız alıp orayı vatan edinip oturmuşlar.*]

‘Azraıl ‘aleyhi’s-selām (5) Hudāyınıñ emri birlen barça yéyüzündeki her türlü torpakdın alıp (6) Mekke-i Mu‘azzama birlen Tāyifniñ arasında torpağını balçık kılıp Ādemniñ (7) şüretini yasap yatğızdılar. (67a/4, 5, 6, 7, 8) [*Azraıl aleyhisselam, Tanrı’nın emriyle yeryüzündeki her türlü topraktan alıp Mekke-i Muazzama ile Taiif’in arasında toprağı balçık hâline getirip Adem’in şeklini yaptı.*]

Art- “Artmak, çoğalmak”

Özlerindin artқан esirlerni māverāü’n-nehirniñ bāzārgāmlarına satarlar (2) érdi. (85b/1, 2) [*Kendilerinden artan tutsakları Maverāünnehir tüccarlarına satardı.*]

Ayrıl- “Ayrılmak”

... hem oğlundın ve hem élindin ayrılır sen tédi (95a/5) [*“Hem oğlundan ve hem (de) hâlkından ayrılırsın” dedi.*]

Türkmenniñ günāh-kārları kim başındın ya mālmdın (14) ayrılır men (102a/13, 14) [*Türkmen’in günahkarları, “(ya) başından ya malından ayrılıyorum” diyenleri....*]

Ayturlar süit uydı, süit érkeninde biri (16) birindin ayrılır érdi. (72a/15, 16) [*Süit uyudu (mayalandı) derler. Süit hâlindeyken birbirinden ayrılırdı.*]

Üçünçü inisi (16) İğ beg āzād bolğandın son Dırsarı Bay oğlanlarının katındın ayrılıp özge yerge kêtmedi. (103b/16) [*Üçüncü kardeşi İğ Beg özgürlüğüne kavuştuktan sonra Ersarı Bay’ın oğullarının yanından ayrılıp başka yere gitmedi.*]

Bol- “Olmak”

Siz altı oğulniñ her birinizdın (7) dört oğul bolup, barçası yégirmi dört pādışāhzāde bolup siz (8) altıñızdın başka ve men andın korqa turur (79b/6, 7, 8) [*Siz altıñızdan başka, her birinizden dörder oğul olmuş, hepsi yirmi dört padişahzade olmuş.*]

Munlardın (14) özge kumalardın bolğan hem oğlanlar köp érdi. (79b/14) [*Bunlardan başka kumalardan olan çocuklar da çoktu.*]

Çesmelerdin hem ne çaklı aşlık hāşıl bolsa anıñ yarını (3) bizge bérin .... (105b/2, 3) [*Su kaynaklarından da ne kadar yemeklik ortaya çıkarsa onun yarısını bize verin...*]

Bu yégirmi dört oğul Ādemî hātūnlardın bolğan érdi. (79b/13, 14) [*Bu yirmi dört oğul asıl hanımlarından olmuştu.*]

Siz altı oğulnı her birinizdin (7) dört oğul bolup, barçası yegirmi dört pâdişâhzâde bolup siz (8) altıuzdın başka ve men andın korğa turur (79b/6, 7, 8) [*Siz altıuzdın başka, her birinizden dörder oğul olmuş, hepsi yirmi dört padişahzade olmuş.*]

Üç ok keltürgen üç küçük oğlını (14) ve andın bolğanlarını bu künden tâ dünyâ âhir bolğunca Üçok tésünler. (78b/13, 14) [*Üç ok getiren üç küçük çocuğa ve ondan olanlara bu günden, dünya son buluncaya kadar Üçok” desinler.*]

Eger siz altıuznı ve sizlerdin bolğan oğlanlar barçanıznı (17) ağzınız bir bolsa uzak yıllar ve köp künler bu yurtlar kolunuz- [79b] (1) dın çıkmas. (79a/17-79b/1) [*Eğer siz altıuz ve sizlerden olan bütün herkesin ağız bir olursa uzun yıllar ve birçok gün bu ülkeler [79b] elinizden çıkmaz.*]

... ol günâh kılğan kişi pâdişâhnı uruğındın bolsa (8) veyâ özge uruğdın bolsa hânın bir kişisi barıp anı yargı kılsa... (83b/7, 8) [...o günâhı işleyen kişi padişahın soyundan ya da başka soydansa handan bir kişi gidip onu yargılarsa ...]

...olarnı könlü mendin râzı bol- (4) sun. (95a/3, 4) [...oların gönülleri benden razı olsun.]

Uluğ Töpeler keme (6) yiberip ötkerip sorup tururlar kim ne yardın bolur sen kaydan keke (7) turur sen tıp. Ol yiğit aytıp turur: Çağataynı Arlat tē-(8) gen uruğındın bolur men. (104a/5, 6, 7) [*Uluğ Töpeler sal gönderip geçirip “Sen nerelisin ve nereden geliyorsun? diye sordular. O genç “Çağatay’ın Arlat adlı kavmindenim.*]

Barçağa ma'lûm turur kim (12) pâdişâhlar hizmetinde her ta'ifedin bolur. (104b/11, 12). [*Padişahın hizmetinde her tayfadan insan olduğunu herkes bilir.*]

Bu altısı (13) nı her kıaysının Âdemî hâtûnlardın bolğan dört oğlı bar érđi. (80a/12, 13) [*Bu altısının her birinin asıl hanımlarından olan dört oğlu vardı.*]

Oğuz Hânın (8-9) bu altı oğlını kumadın bolğan oğlanların atları- (10) nı aytalıp, ammâ kıaysı oğlındın bolğanı ma'lûm érmes. (80b/8, 9, 10) [*Oğuz Han'ın bu altı oğlunun kumadan olan çocuklarının adlarını söyleyelim ama hangi oğlundan olduğu belli değildir.*]

Ol oğlanı İt Beçene elindin boldı tıp atını İrek (14) koydılar. (101a/13, 14) [*Bu oğlan(ı) “İt Beçene kavminden oldu” diye adını İrek koydular.*]

Sizlerdin bolğan oğlanlarını hem tâ (13) kıyâmetgâça Bozok tésünler. (78b/12, 13) [...sizlerden olan çocuklara da kıyamete kadar “Bozok” desinler.]

Tumannı Köl İrkini (15) kızındın oğlı boldı. (88a/14, 15) [*Tuman'ın Köl İrki'nin kızından oğlu oldu.*]

Kara Hânın uluğ hâtûndın bir oğlı boldı. (70a10) [*Kara Han'ın büyük hanımından bir oğlu oldu.*]

Könlimiz buğday unındın bolğan aşını tiley turur. (90b/6) [*Canımız buğday unundan yapılan yemeği istiyor.*]

Yurt sözlerni tamâm bolğandın son Köl İrki Hân Kanlı Yavlı- (9) nı yüzige bakıp aytdı: Ey kızım oğlı, kızındın bolğannı dostluğu (10) bolmas tıp eşitip érđim. (89a/8, 9, 10) [*Ülkeyle ilgili sözler tamamlandıktan sonra Köl İrki Han Kanlı Yavlı'nın yüzüne bakıp “ey kızım oğlu, kızdan olanın dostluğu olmaz diye iştmiştiim.*]

(15) Yay ve okı ki tapıp keltürdünüzler ol kışidın bolmadı ve Tenridin boldı. (78b/15) [*Yay ve oku bulup getirdiniz. Bu iş insandan değil, Tanrı'dan oldu.*]

Munlardın (14) özge kumalardın bolğan hem oğlanlar köp érđi. (79b/14) [*Bunlardan başka kumalardan olan çocuklar da çoktu.*]

Çık- “Çıkmak”

... Kozıcının sözindin çıkma tēdi (94b/8) [*“Kozcı'nın sözünden çıkma” dedi.*]

Türkni özünüzge pâdişâh bilip (9) anı sözindin çıkma tēdi (69a/8, 9) [*“Türk'ü kendinize padişah bilip onun sözünden çıkma tēdi” dedi.*]

Korkut Ata her nemeşe tēşe İnel (11) Yavı anı sözindin çıkmas érđi (86a/10, 11) [*Korkut Ata her ne desae İnel Yavı onun sözünden çıkmazdı.*]

Eger siz altıuznı ve sizlerdin bolğan oğlanlar barçanıznı (17) ağzınız bir bolsa uzak yıllar ve köp künler bu yurtlar kolunuz- [79b] (1) dın çıkmas. (79a/17-79b/1) [*Eğer siz altıuz ve sizlerden olan bütün herkesin ağız bir olursa uzun yıllar ve birçok gün bu ülkeler [79b] elinizden çıkmaz.*]

Bir yılğaça (18) kişi birlen sözleşmedi ve evdin çıkmadı. (90b/17, 18) [*Bir yıla kadar kimseyle konuşmadı ve evden çıkmadı.*]

Andın soñ (3) ol yurt Kalaçlarınñ *kolımdın* çıkdı, özge kişiğe tüşdi. (77b/2, 3) [*Ondan sonra ülke Kalaçların elinden çıktı.*]

Çıkar- “Çıkarmak”

Anıñ uçındın tutup tüpindin çıkarıp (2) ol yigitniñ boynığa urdı erse boynı üzildi taķı öldi. (88b/1, 2) [*Onun ucundan tutup dibinden çıkarıp gencin boynuna vurduğunda gencin boynu kırıldı ve öldü.*]

Ėşit- “İşitmek”

Köl İrki bu sözler- (17) ni nebiresidin eşitkendir soñ Korkut başlık barça [89a] (1) Oğuz eline yiberip keltürüp uluğ toy kılıp Tumannı (2) Hân köterip tahtda olturtup Köl İrki ayak üstinde turup (3) Tuman Hânğa aytdı: (88b/16, 17- 89a/1, 2, 3) [*Köl İrki torunundan bu sözleri işittikten sonra, başta Korkut olmak üzere bütün Oğuz hâlkına adam gönderip, getirtip büyük bir ziyafet vererek Tuman'ı han yapıp tahta oturtup kendisi ayakta durarak Tuman Han'a dedi.*]

Mendin (3) bu sözni eşitkendir soñ kaçıp çıkıp ketti. (92a/2, 3) [*Benden bu sözü işittikten sonra kaçıp çıkıp gitti.*]

İn- “İnmek”

Kök asmândın (4) inip keldi tinnin yılan (99b/3, 4) [*Gökyüzünden büyük bir yılan inip geldi.*]

Kaç- “Kaçmak”

Min evlik eli birlen İrâkdın kaçıp (2) Şamahı keldi. (100a/1, 2) [*Bin evli hâlkıyla Irak'tan kaçıp Şamahı'ya geldi.*]

Kal- “Kalmak”

Oğuz Hândın köp yurtlar ve şehirler ve eller ve ölük (6) mällar ve tirik mällar kalıp turur. (79b/5, 6) [*Oğuz Han'dan çok yurtlar, şehirler, ülkeler canlı ve cansız mallar kalmıştır.*]

Bu nemekın resm andın kaldı. (69b/5) [*Bu tuzlu yemeğin geleneği ondan kaldı.*]

Türkler içide kim ba'zı (13) resmler bar andın kaldı. (69a/12, 13) [*Türkler arasındaki kimi adetler ondan kaldı.*]

Ammâ Kusar athı (5) oğlındın nesil kalğanı ma'lüm ermes. (101b/4, 5) [*Ama Kusar adlı oğlundan soy (sop) kalıp kalmadığı bilinmez.*]

Atasındın kalğan yahşı kişileri (3) keltürüp Alp Tuğaçnı anğa tapşurup atasınıñ yurtını bérıp (4) köçürüp yiberdi. (90a/2, 3, 4) [*Babasından kalan iyi kişileri getirtip Alp Tuğaç'ı onlara emanet edip babasının yurdunu verip göç ettirerek gönderdi.*]

Yahşı ve yaman halknıñ barçası kelgendin soñ (11) evvel Oğuz Hândın kalğan vilyetler ve eller ölük mällarınıñ ve tirik mällarınıñ (12) barçasını bu ayılğan ottuz padişâh-zâdelerniñ uluğına uluğça ve kiçikine (13) kiçikçe bérđi. (79b/10, 11, 12, 13) [*Hâlkın iyisi, kötüsü hepsi geldikten sonra, önce Oğuz Han'dan kalan vilayetler, ülkeler ve canlı-cansız malların hepsini bu adı geçen otuz padişahzadenin büyüğüne büyükçe ve küçüğüne (ise) küçükçe verdi.*]

Kayt- “Geri dönmek, çekilmek”

Ol Salurdın bir neçesi ‘İrâkdın kaytıp Manķışlak keldiler. (96b/15) [*Salurlardan birçoğu Irak'tan geri dönüp Mankışlak'a geldi.*]

Kel- “Gelmek”

Uluğ atalarımız Türkistandın (14) kelgen tururlar tıp karıntaşlıklarını ma'lüm kaldılar. (96b/13, 14) [*“büyükbabalarımız Türkistan'dan gelmiştir” diyerek kardeşliklerini bildirdiler.*]

Begler avdın kelür küni hân öldi... (93b/1) [*Beyler(in) avdan geldiği gün han öldü.*]

Buğra Hân avdın keldi (92a/8) [*Buğra Han avdan geldi.*]

Keltür- “Getirmek”

Moğoldın evini ve atası bergeñ ellerniñ barçasın (10) keltürdi. (74b/10) [*Moğol'dan evini ve babasının verdiği hâlkların hepsini getirdi.*]

... eger sen beğini öltürsen bir yıldın alğan (16) mallarını ve evdin keltürgen koşını barçasın saña bèreliñ. (102a/15, 16) [“Eğer sen beyini öldürürsen bir yıldan (beri) aldığımız malları ve (bir) evden getirdiğimiz eşyaların hepsini sana verelim.”]

Kıl- “Kılmak, yapmak, etmek “

Ve êkkinçi könlümdin yahşı ırım ve niyyet kılıp anıñ üçün Tuman [87a] (1) at koyup turur men... (86b/19-87a/1) [İkinci olarak, gönlümden iyi dilekler dileyerek Tuman adını koydum.]

Alp Arslannıñ êlinden (5) olca kılıp keltürgen kişileriñ kaytara yibersün tęp (90a/4, 5) [Alp Arslan'ın memleketinden tutsak edip getirdiği kişileri geri çevirerek göndersin deyip...]

Seniñ ve sendin gıybet kıla turğan beğlerniñ haqıkatın (16) bilmek üçün özümnü ölüñ kılıp êrdim tedi. (93b/15, 16) [“Senin aleyhinde konuşan beylerin gerçek yüzünü bilmek için kendimi ölü göstermişim.” dedi.]

Qop- “Kalkmak”

Hân yerindin qopa keldi taqı Suvarmı kuçaqlap yüzündin öpdi (93b/14) [Han yerinden kalktı, Suvar'ı kucaklayarak yüzünden öptü.]

Kork- “Korkmak”

Anda hem olturğalı Bayındırdın korkup Kırım keldi. (100a/3) [Bayındır'ın korkusuyla orada oturmaktan korkup Kırım'a geldi.]

men andın korqa turur (79b/8) [Ben ondan korkarım.]

Köker- “Yeşermek”

Tüş körer kim köksindin (10) üç dıraht kökerip büleñd çıkdı taqı butaklandı ve yapraklandı. (95b/9, 10) [Düşünde göğsünden üç ağacın yeşillenip yükseldiğini, budaklanıp yapraklandığını gördü.]

Kör- “Görmek”

Qozı Tegin ol hâtündin kör (11) genin ve eşitkenin aytdı (92a/10, 11) [Kozı Tegin o kadından gördüğünü ve işittiğini anlattı.]

Köter- “Kaldırmak, yükseltmek, yapmak”

Taqı qaşy uruğı köp (14) bolsa andın pâdişâh köterdiler. (85a/13, 14) [Hangisinin soyu-sopu çoksa ondan padişah yaptılar.]

Beçene uruğı hem özündin töre köterip Salur êli (7) birlen yağı bolup çapışurlar êrdi. (85b/6, 7) [Beçene boyu da kendiliğinden bir töre çıkarıp Salur Halkı ile düşman olup savaşırlardı.]

Kutul- “Kurtulmak”

Bu sözlerdin ‘arız ol kim çapқанla- (13) rı yurtlarında olturup çapılğan êlniñ yavdın kutulğanları mâverâü'n- (14) nehirğa kaçıp barurlar êrdi (85b/ 12, 13, 14) [Bu sözlerden anlatılmak istenen şudur: Yağmalayanlar yurtta otururken, yağmalanan boyun düşmandan kurtulanları kaçıp Maveraünnehir'e giderdi.]

Oğurla- “Çalmak”

Ol hâtün barıp (9) Qozı Teginniñ evindin ötükin oğurlap keyip Buğra Hânıñ (10) evige kelip taqı kaytıp barıp ötükin yerinde koyup keldi. (91b/8, 9, 10) [O kadın gidip Kozı Tegin'in evinden çizmesini çalarak giyip, Buğra Han'ın evine gelip ve (daha sonra) geri dönüp çizmeyi yerine koyup geldi.]

Öt- “Geçmek”

... mundın bir nece yıllar ötdi (89b/ 14) [*Bundan birkaç yıl geçti.*]

Mundın köp yıllar ötti (71b/11) [*Aradan birçok yıl geçti.*]

Andın ötüñ Kâbil ve Ğazninni (9) aldı.(75b/8,9) [*Oradan geçip Kabil ve Gazne'yi aldı.*]

Sal- “Göndermek”

Yarımı öte bêrgende êkki tarafdın at saldılar. (96a/11) [*Yolun yarısını geçtiklerinde iki taraftan at gönderdiler.*]

Sor- “Sormak”

Andın ne yérniñ ferzendi sen (9) tęp sordı. (77a/8,9) [*Ondan “sen nerelisin?” diye sordu.*]

Her kişi anlardın ne (7) halksız tēp sorsa Hızır Baynıñ kişileri biz derler érdi. (103b/6, 7) [*Kim onlara “Hangi hâltkansınız ?” diye sorsa “Hızır Bay’ın adamlarınız” derlerdi.*]

Hān (16) kelinlerdin sordu (71b/ 16) [*Han gelinlerden sordu.*]

Oşbu (16) çaçda hem bir kişi bir kışidin sorsa éliñniñ omağı ne turur tēp sorar. (82a/15, 16) [*İşte bu zamanda bir kişi diğërinden sorsa “Hâlkınun omağı nedir? “ diye sorar.*]

Tē- “Demek”

Kozi Tegin köñlindin bu anam ornığa bolup mañğa mihrbānlık (18) kıla turğan turur tēdi. (91a/17, 18) [*Kozi Tegin gönlünden (içinden) “bu annem yerindedir, bana sevgi gösteriyor.” dedi.*]

Tēg- “Yetişmek, düşmek”

H’ācesiniñ mālindın Ayazğa bir oğlak hem tēgmedi. (102b/2) [*Hocasının (Efendisinin) malından Ayaz’a bir oğlak (bile) düşmedi.*]

Tuğ- “Doğmak”

Bu on ëkkisindin (8) tuğğanlarğa Yüzlük tēdiler. (82a/7, 8) [*On ikisinden doğanlara “Yüzlük” dediler.*]

Bu yegirmi (14) törtidin tuğğanlarğa aymak tēdiler. (82a/13, 14) [*Bu yirmi dördünden doğanlara “Aymak” dediler.*]

Oğuz Hānnıñ altı oğlınıñ aşl hātün- (6) larıdın tuğğan nebireleri yegirmi dört kişi érdiler. (82a/5, 6) [*Oğuz Han’ın altı oğlunun asıl hanımlarından doğan torunları yirmi dört kişiydi.*]

Oğuz Hānnıñ bir nece at koyğan kişileri ve kumadın tuğğan (11) nebireleri munlar hem yegirmi dört kişi érdiler. (82a/10, 11) [*Oğuz Han’ın ad koyduğu kişileri ve kumadan doğan torunları bunlar da yirmi dört kişiydi.*]

Tut- “Tutmak”

Anıñ uçındın tutup tüpindin çıkarıp (2) ol yigitniñ boynığa urdı érse boynı üzildi takı öldi. (88b/1, 2) [*Onun ucundan tutup dibinden çıkarıp gencin boynuna vurduğunda gencin boynu kırıldı ve öldü.*]

Tüş- “İnmek”

Temür Tuğlı (18) Hānnıñ evi köçe turur, atdın tüşüp olturdu. (101b/17, 18) [*Temur Tuğlı Han’ın evinin göçtüğünü gördüğünde attan indi.*]

Yağ- “Yağmak”

āsmāndın yamğur yağdı (68b/4) [*Gökyüzünden yağmur yağdı.*]

Yayı- “Kaynağından çıkmak”

Biz Oğuz Hānnıñ etekindin yayılğan oğlanların (8) atlarını aytalıñ (80a/7, 8) [*Oğuz Han’ın çocuklarının adlarını söyleyelim.*]

Yığ- “Toplamak”

Onbegi ve yahşılar ëldin yığıp (8) ip iştürüp yüz kulaç argamçı ve altı oğlaklı eçki ve ëkki tulum (9) çökelik ve bir eşek bērdiler. (105b/7, 8, 9) [*Onbegi (onbaşı) ve iyiler hâltkın toplayıp ip ördürüp yüz kulaç urgan ve altı oğlaklı keçi ve iki tulum çökelek ve bir eşek verdiler.*]

1.5. Materyal Rolü

Yapmak, oluşturmak, kurmak anlamlarını taşıyan eylemlerin materyal rolü yükledikleri üyeleri somut ya da soyut adlardır. Burada ise yalnızca somut adlar +{DIn} biçim birimi yüklenerek materyal rolü üstlenmişlerdir. Eylemin başlangıç noktasına odaklı bir roldür.

Kıldur- “Yaptırmak, ettirmek”

Toğkuz miñ koy ve toğkuz yüz yılkı öltürtdü bulğardın toğsan (3) toğkuz havz kıldurup toğkuzığa ‘arak ve toğsanığa kıımız tolturtdı. (78b/2, 3) [*Dokuz bin koyun ve dokuz yüz bin yılkı kestirdi. Derilerinden doksan dokuz havuz yaptırdı dokuzuna rakı, doksanına kıımız doldurttu.*]

Tiktür- “Diktirmek, kurdurmak”

Bulğarıdın üç havz tiktürdi (86b/9) [*Derisinden üç havuz yaptırdı.*]

Yasa- “Yapmak, etmek, kurmak”

Hudā-yı Te’ālā firıştelerge aytdı kim, **torpakdın** kişi (15) yasad cān bērip yeryüzünde öz ornumğa halife kılp kıoya turur men (66b/14, 15) [*Yüce Tanrı meleklerle, “topraktan insan tapıp can vererek yeryüzünde kendi yerime hâlîfe bırakacağım” deyince...*]

Hudā-yı Te’ālā aytdı. Men bilgeni sizler bilmessizler barıñ- (4) lar **torpakdın** bir kişiniñ şüretin yasañlar tēdi (67a/3, 4) [*Yüce Tanrı “siz benim bildiğimi bilmezsiniz, gidin topraktan bir kişinin suretini yapın” dedi.*]

1.6. Sebep Rolü

Bu anlamsal rolü yükleyene “neden” ve “nasıl” sorularını sorarak tespit edebiliriz. Sebep olan şey kendisinden önce bir tümce ile ifade edilmişse tümce *sebebdin* sözcüğüyle devam eder. +{Din}durum biçim birimini yüklenerek sebep rolünü üstlenen üyeler duygu, hastalık, yokluk ve bir durum ya da bir şeyi yapmanın nedeni olmak üzere dört farklı anlamsal özellik göstermektedirler.

1.6.1. Yükleyen Eylemin Gerçekleşmesine Sebep Olan Duygusal Durumu Belirtirler.

Ağır- “Kızmak, gücenmek”

Şāh Melik birlen Kozıcı Beg **bizdın** ağırıp ‘Alī Hān (3) katığa kaçıp ketti. (95b/2, 3) [*Şah Melik’le Kozıcı Bey bize gücenip, kaçıp Ali Han’ın yanına gitti.*]

Ayt- “Söylemek”

Sevdāger **korkkanındın** söz ayta bilmey yarlıknı alıp başığa (13) sançdı. (77a/12, 13) [*Tacir korktuğundan hiçbir şey söylemeyip buyruğu alıp başına koydu.*]

Men **uyalğanımdın** ayta bilmedim. (92a/11) [*“Ben utandığımдан söyleyemedim...”*]

Körünüşde olturğan halk hem **korkunçdın** hēc nemerse ayta bilmedi- (14) ler. (77a/13, 14) [*Mecliste bulunan diğer insanlar da korkudan hiçbir şey söylemediler.*]

Korkkanındın rāstım aytdı. (96a/5) [*Korktuğundan doğrusunu söyledi.*]

Két- “Gitmek”

Ayaz **korkkanındın** kēte bilmey Ebu’l-Hān (5) tağında olturğan Türkmenlerniñ içinde kaldı. (102b/4, 5) [*Ayaz korkusundan gidemeyip Ebulhan dağında oturan Türkmenlerin içinde kaldı.*]

Yat- “Yatmak”

Sevmeslikindin alğan kün- (14) din beri bir yerde yatmay turur tēdiler ērse (71a/13, 14) [*“Sevmediği için de aldığı gündün beri aynı yerde yatmıyor” dediler.*]

1.6.2. Yükleyen Eylemin Gerçekleşmesine Sebep Olan Durumu Belirtirler

Avla- “Avlamak”

Andın soñ Teveciler açlık **sebebindin** balık avlarız (5) tēp Kaşğa Çoranıñ oğlanları Kara Evliler katığa barıp oltur- (6) dılar. (105a/4, 5, 6) [*Ondan sonra Teveciler, açlık yüzünden “balık avlarız” diyerek Kaşğa Çora’nın çocukları (olan) Kara Evliler(in) yanına gittiler.*]

Ayıl- “Kendine gelmek”

Ol hem yēgirmi yıl dünyalık şarābına esrip yörüp (9) **esrüklikdin** ayıldı ērse közin açıp kördi,... (97a/8, 9) [*O da yirmi yıl dünya şarabıyla sarhoş olarak yaşayıp, sarhoşluktan gözünü açıp gördü.*]

Bar- “Varmak, gitmek”

Ol **sebebdin** Mihilā’ıl Bābil iklimiğa barıp bir şehir saldı. (67b/12, 13) [*Bu yüzden Mihlail Babil ülkesine gidip orada bir şehir kurdu.*]

Biti- “Yazmak”

Ol **sebebdin** atlarını nāmede [81a] (1) bitiy tururlar. (80b/16-81a/1) [*O yüzden adlarını kitapta [81a] yazarlar.*]

Bol- “Olmak”

Ol sebebdin şaşa ‘aşi bolurlar (67a/3) [*Bu yüzden sana asi olurlar.*]

Kel- “Gelmek”

Ol sebebdin Hâlıl başlık barçası Dırsarı halkının onbegi (11) ve yaşlılarının aldığa kelip aytdılar kim özüniz hizmetkârları- (12) nız irdük köp aç ve aruk bolup turur miz. (105a/10, 11, 12) [*O zamanlar Kara Evliler yoksullaşmışlardır. O yüzden hepsi Hâlıl’in başkanlığında Ersarı hâlkının onbeyinin (onbaşı) ve iyilerinin önüne gelip “Sizin hizmetkârlarınızдық, çok aç ve zayıfız.”*]

Kêt- “Gitmek”

Oğuz elinin (3) Şâh elik buzuklukındın kêtmeş Sir suyunun ayakında ve Amu suyıda (4) olturup kalğanları Tuğurmuş oğlu Tuğrulnı hân köterdiler. (97a/2, 3, 4) [*Oğuz boyunun Şah Melik yenilgisinden (sonra) gitmeyerek Sir suyunun ayağında ve Amu Irmağı’ında oturup kalanları Tuğurmuş oğlu Tuğrul’u han yaptılar.*]

Ƙıl- “Kılmak, yapmak, etmek”

Dırsarı Bay barıp şeyh-i mezkûre kırk teve niyâz (12) bêrip inâbet kılıp iltimâs yüzündin ‘arz kıldı-kim biz Türk halkı turur (13) biz. (102b/11, 12, 13) [*Ersarı Bay gidip adı geçen şeyhe kırk deve sunup iltimastan dolayı tövbe edip rica olarak şunu arz etti: “Biz Türk hâlkıyız.”*]

Köçür- “Göçürmek, göçmesini sağlamak”

Bu sebebdin (10) hân ottuz evli sârbânı köçürüp Ebu’l-Hân tağıka yiber-(11) di. (104b/9, 10, 11) [*Bu yüzden Han, ottuz evli deveyi göç ettirip Ebu’l-Han Dağı’na gönderdi.*]

Öltür- “Öldürmek”

Her oğlunun başındın Hüdây yolına bir koy öltürüp (14) pişirip halkğa bêrdi. (95b/13, 14) [*Her oğlunun başı için Tanrı yoluna bir koyun kesip, pişirip halkğa dağıttı.*]

Tur- “Durmak”

Uluğ leşker (2) birlen kelip Buharâ ve Semerkandnı alıp öz karındaşları yurtında (3) yağı bolğan sebebdin tura bilmey kaytıp kêttdi (90b/1, 2, 3) [*Büyük ordu ile gelip Buhara ve Semerkant’ı aldı. Kardeşlerinin ülkesinde (onlarla) düşmanlığı olduğu için duramayarak geri dönüp gitti.*]

Yiber- “Göndermek”

(7) Mama Bikedin hđç oğlan bolmadı. Ol sebebdin Dırsarı (8) Baynıñ oğlanlarığa kişi yiberdi karındaşlarını alsınlar tıp. (103a/7, 8) [*Mama Bike’den hiç çocuğu olmadı. Bu yüzden Ersarı Bayın oğullarına “kardeşlerini alsınlar” diyerek bir kişi gönderdi.*]

1.6.3. Yükleyen Eylemin Gerçekleşmesine Sebep Olan Hastalık Durumunu Belirtirler**Öl-** “Ölmek”

Ƙara Hân ol yaradın öldi (72b/ 6) [*Kara Han o yarada öldü.*]

1.6.4. Yükleyen Eylemin Gerçekleşmesine Sebep Olan Yokluk Durumunu Belirtirler

Yokluk anlamsal rolünü yüklenen +{Dın} biçim birimli kelmeslik ve bilmeslik adları, eylemin olumsuz ortaç eki aldıktan sonra +Llk addan ad yapma ekiyle türetilmişlerdir.

Kel- “Gelmek”

kölıkimniñ azlıkındın leşkeriniñ soñındın kele turur (7) irdüm. (76a/7, 8) [*O, “Yük arabam az olduğu için askerlerin arkasından geliyorum.”*]

Bil- “1. Bilmek 2. İktidarlık çatısı kuran yardımcı eylem görevinde”

Oğlan turur, tili kelmeslikindin ne ayturn bilmey turur dêrler êrdi (71a/3) [*Çocuktur, dili dönmediğinde ne söylediğini bilmiyor derler idi.*]

Bol- “Olmak”

Barça eşik halkı köre bilmeslikindin munun birlen yaman (3) boldılar. (93a/2, 3) [*Kapıda duranların hepsi (hana yakın olanlar) göremediğinden, farkına varamadığından bununla kötü oldular.*]

Oķu- “Okumak”

Kara halkının tili kelmeslikdin kafını (15) cim okuy turur. (73b/14) [*Kara hâlkının dili dönmediğinden kafi cim okuyor.*]

1.7. Söyleyen Rolü

Sadece *ayt*- eylemi tarafından yüklenen anlamsal bir roldür.

Ayt- “Söylemek, demek”

Maşlahat ol turur kim men ilgeri barıp elge se- (8) niñ tilindin ‘özr aytayın. (95a/7, 8) [*Ben önce gidip hâltan senin adına özür dileyim.*]

1.8. Süre Rolü

+{Din} biçim birimi yüklenen üye eylemin anlamını hareket, oluş ya da durumun meydana gelme zamanını ve zaman aralığını bakımından tamamlar. Ayrıca tümce içinde “tâ” ilgeci kullanılarak süre rolünün anlamı pekiştirilmiştir.

Al- “Almak”

... eger sen begiñni öltürsen bir yıldın alğan (16) mällarını ve evdin keltürgen hoşını barçasın saña bèreliñ. (102a/15, 16) [*Eğer sen beyini öldürürsen bir yıldan (beri) aldığımız malları ve (bir) evden getirdiğimiz eşyaların hepsini sana verelim.*]

Asra- “Büyütmek”

Atañ öldi sen yaş kaldıñ Köl İrki atañ turur ve hem aqañ. Seni dünyäğa kelgendin tâ bu çaķğaça köp emgekler birlen yaķşı asrap tu- (13) rur. (87b/11, 12, 13) [*Baban öldü, sen küçüktün. Köl İrki hem babandır hem (de) ağabeyin. Seni dünyaya gelişinden ta bu zamana kadar çok eziyetler çekerek iyi bir şekilde büyütmiştir.*]

Ayt- “Söylemek, demek, anlatmak”

Oğuz Hāndın tâ Kozi Yavı Hānğaça neçük ki ayttañ şundaķ turur. (84b/12) [*Oğuz Han’dan Kozi Yavı Han’a kadar nasıl anlatmışsak öyledir.*]

Teñrim buyursa İnel Hāniñ zamā- (14) nındın tâ biz bu kitābnı aytğan çaķğaça bir bir aytğumuz turur. (84b/13,14) [*Tanrı’m izin verirse İnel Han’ın zamanından ta bu kitapta anlattıklarımıza kadarki zamanı bir bir anlatacağız.*]

Bil- “Bilmek”

Munça munça bilmesek hem başdın ayakğaça şüretini bile (9) turur miz. (85a/8, 9) [*Bu kadarını bilmesek de başından sonuna kadar ana hatlarıyla biliyoruz.*]

Qıl- “Kılmak, yapmak, etmek”

Evveldin tâ āhirğa çaķılğan keneşlerini Avşarınıñ (18) hātūnlarınıñ aytğan sözlerini ve ötükni oğurlağanını [92b] (1) bir bir aytdılar... (92a/17, 18 - 92b/1) [*Başından ta sonuna kadar bütün görüşmelerini, Avşar’ın kadınlarının söyledikleri sözleri ve çizmeyi çalıñını bir bir anlattılar.*]

Ol yaktıdın tâ bu küñğaça barça Türkmen- [103a] (1) ler ol kitābnıñ mes’eleleriğa ‘amel kıla tururlar. (102b/17-103a/1) [*O zamandan ta bugüne kadar Türkmenlerin hepsi o kitaba göre hareket etmektedir.*]

Öl- “Ölmek”

Evveldin tâ āhirğaça biz sebebli yaķşı (4) “yegirmi miñ çaķlık kişileri öldi. (66a/3, 4) [*Başından sonuna kadar bizim yüzümüzden iyi ve kötüden yirmi bin kişi kadar öldü.*]

Öt- “Geçmek”

Anıñ üçün (12) kim Oğuz zamānındın tâ bu vaķtkaça beş miñ yıl ötüp turur. (13) Ögürçık zamānındın tâ bu vaķtkaça beş yüz yıl altı yüz yıl bolup (14) turur. (98b/11, 12, 13, 14) [*Onun için ki Oğuz zamanından ta bu zamana kadar beş bin yıl geçmiştir.*]

Sonuç

Bu çalışmada, Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terakime adlı eseri taranarak +{DIn} durum biçim biriminin sadece eylem-ad ilişkisi ele alınmış ve +{DIn} durum biçim birimi yüklenen üyelerin mantıksal düzeyde yükledikleri anlamsal roller belirlenmiştir. Üyelerine +{DIn} durum biçim birimi yükleyen 58 eylem tespit edilmiştir. Bu eylemler üyelerine 76 anlamsal rol yüklemiştir. +{DIn} durum biçim birimini yüklenen üyeler 8 farklı anlamsal rol yüklenmiştir. Ayrıca Kayt-, kel-, ket-, bol-, ayt-, öt-, bil-, al-, öl-, kıl-, çık-, kaç- eylemlerinin +{DIn} durum biçim birimini yükledikleri üyelerine mantıksal düzeyde birden fazla anlamsal rol yükledikleri belirlenmiştir. Bu roller sayısal olarak çoktan aza doğru kaynak (33), sebep (18), güzergâh (9), süre (7), karşılaştırma (4), materyal (3), araç (1), söyleyen (1) biçiminde sıralanabilir.

Eylemlerin üyelerine en fazla yüklediği anlamsal rol kaynak rolüdür. Hem hareket hem de durum eylemlerinin üyelerine yükledikleri bu rol, bir iş, oluş ve durumun başlangıç ve çıkış yerini belirtir. +{DIn} durum biçim birim aracılığıyla kaynak rolünü yükleyen eylemlerin bazıları anlamlarının tamamlanması için iş ve oluşun bitiş yerinin de söylenmesine ihtiyaç duyar. Böylece eylemin başlangıç ve bitiş noktası başka bir deyişle kaynak ve hedefi belirlenmiş olur. Örneklerde de görüldüğü üzere bu gereklilik tek bir tümce içinde olabileceği gibi birbiri ardınca gelen tümcelerle de gerçekleşebilir.

... hem oğlundın ve hem êlindin **ayrılır** sen tedi (95a/5) [*"Hem oğlundan ve hem (de) hâlkından ayrılırsın" dedi.*]

Anıñ uçındın tutup tüpindin **çıkarıp** (2) ol yigitniñ boynığa **urdu êrse** boynı üzildi taķı öldi. (88b/1, 2) [*Onun ucundan tutup dibinden çıkarıp gencin boynuna vurduğunda gencin boynu kırıldı ve öldü.*]

Şecere-i Terakime'de eylemler adlara +{DIn} durum biçim birimini aracılığıyla sebep rolünü yükler ya da tümcenin başında kullanılan *sebepdin* sözcüğü ile bu rol ifade edilir. Bunun yanı sıra sebep rolünü üstlenen üyeler duygu, hastalık, yokluk ve durum nedeni olmak üzere dört farklı anlamsal özellik içerirler.

Hareketin yönünü belirleyen güzergâh rolünde hareketin yalnızca başlangıcına değil, sonunada odaklanılır.

Süre, eylemin anlamını oluşma zamanı ve zaman aralığı bakımından bütünleyen bir roldür. Bu anlam "tā" ilgeciyle güçlendirilmiştir.

Karşılaştırma rolü tümce içinde karşılaştırma karşılaştırma ifade eden sözcük, sıfat ve zarflarla güçlendirilmiştir. Eylemler +{DIn} durum biçim birimini parça bildiren adlara getirildiğinde adın ait olduğu bütüne işaret edilir.

Materyal rolü, kurmak, oluşturmak, yapmak anlamlarındaki eylemlerin somut adlara yükledikleri ve hareketin başlangıcına odaklı bir roldür.

Araç rolü eylemin yarar sağlamak amacıyla yüklediği bir roldür.

Söyleyen rolü ise yalnızca "ayt-" eylemi tarafından yüklenmiştir.

Tümce içinde yönetici unsur olan eylemler, söz dizimsel ve mantıksal düzeyde tümcenin yapısını da belirler. Bunun için dil öğretiminde tümce ve eylem öbeklerinin etkin, daha hızlı ve kolay öğretilmesi için üye ve rol yapısı çalışmalarının yapılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Sadece yüzey yapıdan

hareketle yapılan söz dizimi çalışmalarında açıklığa kavuşturulamayan kimi dilsel yapıların mantıksal düzeyden yararlanılarak çözülebileceğine inanılmaktadır.

Kaynakça

- Akbay, O. H. (2006). Japonca ve Türkçedeki Eylemlerin Üye Yapısı-Dil Öğretimi Amaçlı Bir Karşılaştırma-. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Akcan, P. İ. (2010). Konu Rollerini: Türkçe Eylem Veritabanı Temelinde Bir Anlambilimsel Konu Rollerini Modeli Önerisi. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Aksan, D. (1989). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim II*, Ankara: TDK
- Alan, N. (2019). “+{DAn} Durum Biçim birimi (Yükleyenlerin Üye Yapısı ve Anlamsal Rollerini)” *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 8/19, s. 49-82.
- Alan, Nazmi (2016) “+{DAn} Durum Biçim birimi (Yükleyenlerin Üye Yapısı ve Anlamsal Rollerini)” (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir: T.C. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Banguoğlu, T. (1990). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Bayrav, S. (1969) *Yapısal Dilbilimi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Blake, B. J. (2004) *Case*. Cambridge University Press.
- Boz, E. (2007). *Türkiye Türkçesinde +{A} Durum Biçim birimi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Bussmann, H. (2006). *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. (G. P. Trauth, K. Kazzazi, Çev.) London and Newyork: Routledge.
- Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Language and Linguistics*, Blackwell Publishing.
- Demir, N. (2023). *Şecere-i Terakime Türklerin Soy Kütüğü (Ebulgazi Bahadır Han)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Dilaçar, A. (1971). “Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi” *TDAY Belleten*, Ankara: s. 83-145
- Doğan, N. (2017). “Türkçede İstem Değiştirimi I: Ettirgenleştirme” *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6/ 14, s. 193-214.
- Doğan, N. (2018). “Türkçede İstem Değiştirimi II: Edilgenleştirme” *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 7/17, s. 177-196.
- Eckmann, J. (1988), *Çağatayca El Kitabı*, (Çev. Günay Karaağaç), İstanbul: Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ediskun, H. (2007). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi.
- Eker, S. (2011). *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker.
- Ergin, M. (1992). *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Fillmore C. J.,(1968), *The Case for Case, Universals in Linguistic Theory içinde*, New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*, Ankara: Aytaç Yayınevi.
- Hatipoğlu, V. (1978). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Hengirmen, M. (2009). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*,Ankara: Engin Yayınevi.
- İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, S. (2019) *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Kafalı, M. (1989). “Ebulgazi Bahadır Han” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Ankara: TDV Yayınları. Cilt 10, s.358-360

- Kerimoğlu, C. (2019). *Genel Dilbilime Giriş (Kuram ve Uygulamalarla Dilbilim, Göstergibilim ve Türkoloji)* Ankara: Pegem Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: TDK
- Özkan, I. A. (2018). *Evensel Dilbilgisi ve Türkçede İstem*, Ankara: Gece Akademi.
- Özsoy, N. (1993). *Eski Anadolu Türkçesinde Hâl Eklerinin Füllerle Münasebeti*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Ölmez, Z. (2020). *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-yi Terakime*, Ankara: TDK Yayınları.
- Sebzecioğlu, T. (2016). *Dilbilim Kavramlarıyla Türkçe Dilbilgisi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Sebzecioğlu, T. (2022). *Rol Kuramı ve Türkçede Konusal Roller*, Ankara: Sonçağ Akademi.
- Sev, G. (2001). *Etmek Fiiliyle Yapılan Birleşik Füller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı*, Ankara: TDK Yayınları.
- Sev, G. (2007). *Tarihî Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri*. Ankara: Akçağ.
- Tesniere, L. (2015). *Elements of Structural Syntax*. (S. K. Timothy Osborne, Çev.) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Toklu, O. (2018). *Dilbilime Giriş*, Ankara: Akçağ.
- Uzun, N. E. (2000). *Ana Çizgileriyle Evrensel Dilbilgisi Ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Uzun, N. E. (2004). *Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları, Türkçe Üzerine Tartışmalar*. İstanbul: Kitap Matbaası.
- Uzun, N. E. (2006). *Biçim birim: Temel Kavramlar* İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Üstünova, K. (2008). *Ad işletimi (Biçim Bilgisi)*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual
- Yavuz, H.; Balcı, A. (2011). *Turkish Phonology and Morphology (Türkçe Ses ve Biçim Bilgisi)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.